

Forskning om museer og arkiv

En forskningssatsing fra ABM-utvikling og Norsk kulturråd 2010-2011

Grunnlagsdokument

April 2010

NORSK KULTURRÅD
Arts Council Norway

Forskning om museer og arkiv. En forskningsatsing fra ABM-utvikling og Norsk kulturråd 2010-2011

1. Bakgrunn

Det er et sentralt kulturpolitisk mål at museer og arkiv skal være aktuelle og kritiske samfunnsinstitusjoner. Dette understrekes blant annet i St.meld.nr.49 (2008-2009) *Framtidas museum. Forvaltning, forskning, formidling, fornying*. Meldingen legger også vekt på at museene er forsknings- og kunnskapsinstitusjoner, og at museene selv må ta hovedansvaret for at forskningen ved museene styrkes og utvikles. Erfaringer viser imidlertid at alt for ofte må forskningen vike når arbeidsoppgavene skal fordeles og prioriteres.

ABM-utvikling og Norsk kulturråd har i en årrekke, sammen eller hver for seg, tatt ulike initiativ for å stimulere til økt forskningsaktivitet ved museer og arkiv.¹ Disse initiativene har langt på vei blitt enkelttiltak, og har i liten grad resultert i en bærekraftig forskning i og om museene og arkivene.

2. Mål

Forskning om museer og arkiv er et nytt kunnskapsprosjekt i regi av ABM-utvikling og Norsk kulturråd. Målet er å styrke den humanistiske og samfunnsvitenskaplige forskningen ved museer og arkiv og å bidra til å etablere institusjonene som aktører på den nasjonale og internasjonale forskningsarena. Det er også et ønske å stimulere til kritisk refleksjon omkring museenes og arkivenes samfunnsrolle og å løfte fram felles forskningsutfordringer. Sentralt i prosjektet står utprøving av ulike modeller for forskningssamarbeid med konkret produksjon av forskning som resultat. Det er et mål å bringe forskningsmiljøene sammen samt å bidra til at det etableres en fagfelleoffentlighet for forskningen i og om museer og arkiv.

Museer og arkiv inviteres sammen eller hver for seg til å utvikle forskningsprosjekter som:

- fremmer forskning av høy kvalitet
- samhandler og samarbeider med andre forskningsmiljøer
- bidrar til økt publisering i fagfellevurderte publikasjoner

¹ For en oversikt se St.meld.49 (2008-2009) *Framtidas museum. Forvaltning, forskning, formidling, fornying*. side 100.

3. Perspektiver og problemstillinger

Det er en grunnleggende forutsetning at det er museenes og arkivenes kunnskapsbehov som skal legges til grunn for søknadene til denne forskningsinstitusjonen. Kravet til prosjektene er imidlertid at de forholder seg til et eller flere av følgende spørsmål:

- a) Hvem og hva representeres i museene og arkivene?
- b) Hvordan skapes mening og betydning i museer og arkiver?
- c) Hva slags motsetningspar finnes, skapes og opprettholdes i museer og arkiver?
- d) Hvem henvender museene og arkivene seg til og hvordan?

a) Hvem og hva representeres i museene og arkivene?

Økt fokus på kulturarvsinstitusjonenes samfunnsrolle har bidratt til nytenkning omkring institusjonenes identitet og virksomhet. En av de mest fokuserte utfordringene er det som omtales som representasjonskrisen. Dette er en overskrift for en omfattende problematisering som i korthet går ut på at verken arkivene eller museene er nøytrale kunnskapsinstitusjoner, men at de fortellingene disse institusjonene formidler inneholder bestemte syn på kultur, natur og historie.

De siste tiårene har arkivarer inspirert av poststrukturalistisk teori, stilt spørsmål ved oppfatningen av arkivet som nøytralt uttrykk for arkivskaperens virksomhet. Arkiv anses som bevisst konstruerte produkter, påvirket av sosiale maktrelasjoner, byråkratiske, juridiske, kulturelle og teknologiske vilkår, men også av arkivskaperens sosiale posisjon, behov og formål. Med utgangspunkt i denne tenkningen har viktige forskningsspørsmål vært hvordan ulike samfunn skaper og bruker arkiv, hvordan maktrelasjonene i samfunnet påvirker arkivene og hvordan arkiv fungerer som grunnlag for identitet. Disse perspektivene har også utfordret etablerte syn på hva arkiv er og kan være.

Studier av forholdet mellom arkivene som "fortellinger" om fortiden og som "objektiv og nøytral dokumentasjon", kan belyse hvordan maktforholdet i samfunnet har endret seg over tid. Et eksempel på en slik tilnærming er studier av kvensk og samisk språk og kultur i offentlige arkiv. Det har gitt oss kunnskap om minoritetenes møte med offentlige institusjoner.

De kulturhistoriske museenes framstilling av bondekultur er et eksempel på representasjonsproblematikken i museene. Med etableringen av friluftsmuseene ble tun av tømmerhus gjenskapt på museene, etter hvert ble stier og gangveier anlagt imellom dem, sterkt inspirert av romantikkens parkarkitektur. Utover i det 20. århundret ble dette en så

innarbeidet måte å representere det gamle bondesamfunnet på, at det ble tatt som en selvfølge og det ble vanskeligere å se at dette var en konstruksjon. Representasjonen skifter plass med virkeligheten.

Ser man nærmere på de kulturhistoriske museenes konstruksjon av bondesamfunnet, vil man snart oppdage at framstillingen av dette temaet på den tiden friluftsmuseene ble etablert, var omstridt. Den alminnelige borgerlige forestillingen om allmuen var at den var rå og vulgær. I nasjonalismens og romantikkens prosjekt derimot, trengte man idyllen for å skape et bilde av et harmonisk samfunn.

Man kan si at den museale konstruksjonen av ”det gamle bondesamfunnet” er en nasjonal variant av det Edward Said omtalte som ”orientalisme”. Han hevdet at bildene av Orienten ikke er avbildninger av Østens kultur, men et resultat av Vestens blikk på Østen. Gjennom ulike faser i kolonialismen hadde Europa skapt et bilde av Østen som rettferdiggjorde erobring og undertrykkelse.

De samme representasjonsproblemenene står vi også overfor i dagens arkiv- og museumspraksis. Det er med andre ord et kontinuerlig behov for å reflektere over måtene kultur, natur og historie ivaretas, forvaltes og framstilles.

b) Hvordan skapes mening og betydning i museer og arkiv?

Museer samler og tar vare på *ting*. Tingene er imidlertid ikke objektive og nøytrale, de er ikke facts, men artifacts. Selv gjenstander fra naturens rike - objekter om man vil - er ikke *ren* natur, men har kulturelle meninger. Materielle gjenstanders meninger og betydninger i museenes magasiner og utstillinger så vel som i de brukssammenhenger de inngikk i, verken var eller er bestanddeler i gjenstandene selv. Tingene blir i museumskonteksten ofte formidlet på en måte som gir inntrykk av at meningen ligger *i* tingene som noe *iboende*.

Det har vært påpekt at et slikt forhold til tingene har likhetstrekk med fetisjisme. En fetisj er en gjenstand som tillegges egne, iboende krefter. Museumsgjenstander, monumenter og kulturminner inntar ofte form av slike fetisjer. Spørsmålet er om det er mulig å komme utenom en slik fetisjisme og samtidig ta på alvor at ting også er ting?

Ting *tillegges* meninger og betydninger og de *skaper* meninger og betydninger. De inngår i sammenhenger det er mulig å utforske. Dette forskningsinitiativet inviterer ansatte i museer og arkiv til å utforske ting og tingenes kontekster, forfølge teoretiske problemstillinger for på den måten kanskje se på tingene på andre måter? Det vil si ikke som objektive facts - ferdige avsluttede enheter - men som ledd i prosesser hvor også tingene er med på å produsere kunnskap.

Diskusjoner omkring betydningen av arkivet som sted for lagring og akkumulering av dokumenter, har i den senere tid blitt fulgt av en refleksjon omkring arkivet som grunnlag for kunnskapsproduksjon og formidling av historie. I vid forstand blir begrepet også brukt som en metafor for all form for minne, hukommelse og lagring. Den franske filosofen Jaques Derrida beskriver i boka *Mal d'Archive* (1995) hvordan arkivet har en offentlig karakter og samtidig er heftet ved det private og det intime; hvordan en menneskelig trang til å bevare både er motivert av glemselen og av minnet.

Mal d'Archive eller ”arkivfeber” (oversatt fra den engelske utgaven) henviser til en menneskelig trang til å arkivere, til å søke i arkivet etter noe hemmelig, noe som er glemt eller mistet. I den sammenheng snakker Derrida om *arkivets traumer*, som han mener forfølger mennesket gjennom arkivets representasjon av en historisk og det som også kan forstås som en psykologisk fortid. Hans perspektiver på arkivet viser en forståelse av at arkivene har en underside. Dette kan forstås som arkivets potensial til å frambringe kunnskap står i mot den orden arkivet ble til innenfor, eller har blitt skrevet inn i.

Både museer og arkiv bevarer for framtiden. Det betyr at gjenstander og arkivalier er blitt tatt ut av det utilitaristiske kretsløpet og blitt ”evige” i museer og arkiv. Spørsmål i den sammenheng er om og hvordan det er mulig å formidle tingenes kompleksitet og arkivenes potensial til å frambringe ny kunnskap, og samtidig ivareta denne evighetens horisont? Kan det tenkes andre alternativer, ikke evigheten som horisont, men at ting og dokumenter kan inngå i andre tidshorisonter? Gjør digitaliseringsverktøyet noe nytt med tingene i museums- og arkivsammenheng? I tilfelle hva og på hvilke måter? Det er spørsmål som krever problematisering og eksperimentering.

c) Hva slags motsetningspar finnes, skapes og opprettholdes i museer og arkiv?

En viktig strømning innen den såkalte poststrukturalistiske bevegelsen i samfunns- og kulturvitenskapene, har rettet seg mot å undersøke de utallige motsetningsparene som forekommer i den vestlige kulturen. Claude Levi-Strauss hevdet at hjernen var innrettet slik at vi klassifiserer verden i motsetninger som vått/tørt, kaldt/varmt, opp/ned, hardt/mykt. Det kalde er motsatt det varme, opp er motsatt av ned osv. Levi-Strauss kalte dette binære kontraster – motsetninger på samme nivå.

Slike motsetninger viser seg ofte å være viktige mekanismer i oppbyggingen av kultur. Vi finner slike par som mann/kvinne og kultur/natur som vi godtar som motsetninger på samme måten. Ved nærmere undersøkelse er det imidlertid mer problematisk å påstå at det mannlige er motsatt av det kvinnelige. Det kan jo hende det bare er forskjellig? Er det på samme måten nødvendigvis slik at natur er det motsatte av kultur?

Poststrukturalismen hevdet at slike motsetningspar ikke er gitt ut fra hjernens fysiologiske struktur, men at de er skapt av historiske maktprosesser. Man kan for eksempel tenke at det å oppfatte natur som det motsatte av kultur er et resultat av modernitetens forestilling om å undertvinge naturen og gjøre den til en ressurs for industriell ”foredling”. Ved å vise til de politiske og økonomiske interessene som har skapt motsetningsparene, vil poststrukturalismen dekonstruere dem. Derrida forsøkte å vise at de ”binære kontrastene” slett ikke er binære, men hierarkiske. De er ikke sidestilt, tvert imot over- og underordnet. Naturen er i modernitetens språk ”rå” og må ”foredles”. Det foredlede er naturligvis ikke sidestilt med det rå, men overordnet. Levi-Strauss selv etablerte den kraftfulle metaforen om det rå og det kokte for å tydeliggjøre skillet mellom det ”naturlige” og det ”kulturelle”. Feminismen har påvist at dualismen mann/kvinne heller ikke er så uskyldig som den forsøker å utgi seg for. Det mannlige er klart overordnet det kvinnelige slik begrepsparet ble konstruert i det patriarkalske verdensbildet. Der det mannlige representerte styrke, rasjonalitet og trygghet, sto det kvinnelige for det svake og emosjonelle.

Hvis vi undersøker den retorikken som har etablert seg innenfor kulturarvsområdet, vil vi finne igjen et utall av slike motsetningspar. De er i høyeste grad med å strukturere feltet, men får stort sett stå uimotsagt. Tradisjonell/moderne er et av dem, fortid/samtid et annet og by/land et tredje. Alle disse har tydelige ideologiske overtoner. I kulturarvsinstitusjonenes formidling av tid og historie, har tradisjon og fortid blitt tillagt en privilegert posisjon. Det er verdier som må bevares. Fortiden settes opp mot en moderne tid som hele tiden truer med å

utrydde tradisjonen. Det tradisjonelle vs. det moderne er med andre ord ikke sidestilte størrelser.

Kan det være slik at det er i kulturarvinstitusjonenes interesse å opprettholde fortid og samtid som et motsetningspar? Hva skjer med våre oppfatninger om moderniteten ikke lenger kan betraktes som en trussel mot tradisjonen? Det er spørsmål som trenger nærmere utforskning.

d) Hvem henvender museene og arkivene seg til og hvordan?

Kulturarvsinstitusjonene skal i dag være dialoginstitusjoner. Forskningssatsingen inviterer til prosjekter som utforsker hva dialog innebærer og hvordan museer og arkiv omsetter dette i praksis.

Den første som problematiserte dialogen som en egen erkjennelsesform i europeisk tradisjon, var Platon (og Sokrates) som utviklet dialogen som en måte individer *i fellesskap kan utforske virkeligheten*. I moderne tid har forfattere som Hans-Georg Gadamer understreket at dialogen i utgangspunktet er å forstå som et møte mellom virkelighetsoppfatninger, der partene setter egen oppfatning på prøve og hvor målet er å komme fram til ny og felles forståelse. Sentralt i Gadamers filosofi er idealet om sammensmeltning av horisonter. En slik tilnærming forutsetter både mot til å oppgi en forståelse, og en vilje til å betrakte den andre som en likeverdig partner. Det betyr imidlertid ikke å godta nye (og andres) oppfatninger uten videre, men snarere å akseptere dem. I denne betydningen innebærer dialogen at all strategisk tenkning må fjernes. Målet er å komme fram til ny innsikt og en mest mulig troverdig og rettferdig forståelse av saksforholdet.

Den brasilianske pedagogen Paulo Freire ser i dialogen et frigjøringspotensial. Han sier at hvis dialogens betingelser for kommunikasjon er til stede, vil partene kunne vinne innsikt i de forholdene i omgivelsene som begrenser deres livsutfoldelse. Dermed vil dialogen også ha et forandrende potensial. Dette gjør dialogen politisk fordi vilje til endring alltid bringer fram motstand og synliggjør maktforhold.

Dialogen er med andre ord en utforskende samtaleform som krever mot til å gi seg inn i. Kanskje er dialogen best egnet som formidlingsform i situasjoner der man ønsker forandring og deltakelse, og der hvor utviklingen er åpen og man prøver seg fram?

Siden museene i dag skal være dialoginstitusjoner (jf. St.meld.nr. 48 (2002-2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014* og St.meld.nr. 49 (2008-2009) *Framtidas museum*), er det et sentralt forskningsspørsmål hvilke kunnskapssyn som må ligge til grunn for å realisere ambisjonene om dette. Hvordan løser museene denne utfordringen og hvilke resultater oppnår de? For arkivenes del vil det være interessant å studere hvordan åpenhet og innsyn praktiseres i dokumentasjon av juridiske, sosiale rettigheter og interesser og i synliggjøring av maktforhold.

4. Tematikk

Det er et uttalt mål at det er museene og arkivene som skal fremme sine forskningsinteresser. Det gjelder også for de temaene som velges. Det inviteres derfor til forskningsprosjekter som tematisk spenner over hele virkefeltet til museer og arkiv.

I tillegg til å fremme et tematisk mangfold, er det ønskelig å knytte noen av midlene til forskningsprosjekter som bidrar til *ny* kunnskap om utstillingen.

Utstillingen

Utstillingen er museenes særegne formidlingsmedium. Her har museene opparbeidet stor kunnskap som for en stor del er erfaringsbasert og dermed også lite tilgjengelig. I tillegg er kildematerialet mangelfullt og sparsomt fordi museer i liten grad har lagt vekt på å dokumentere egen formidlingsvirksomhet. Gjenstandsmaterialet i seg selv har blitt oppfattet som viktigere enn museenes utstillinger av det. Utallige utstillinger er tatt ned uten at deres kulturhistoriske, narrative eller estetiske verdi er blitt studert eller dokumentert. Dette er paradoksalt med tanke på at museene er kulturarvs- og dokumenterende institusjoner.

Premissene og forutsetningene utstillingene bygger på tas også i stor grad for gitt, de framstår som selvfølgelige ja, inntil det usynlige. De samme representasjonsproblemene som gjelder for museene og arkivene generelt, gjelder selvsagt også for utstillingene. Her trengs det forskning både om dagens praksiser og hva forgjengere har gjort.

Riktignok finnes det en rikholdig litteratur om museenes utstillinger, men i dette forskningsfeltet har museene så å si vært fraværende. De har mer blitt forsket på enn at de selv har bidratt. Det er et mål at museene blir tydeligere og mer synlige i dette forskningsfeltet, og at også arkivene er aktive. Det kan åpne opp for tverrfaglige tilnærminger

mellom ulike museer, arkiv og kunnskapssektoren. Kunstmuseene er ikke bare opptatt av å utforske de utstilte verkene, vel så viktig er utforskningen av den museale monteringen og de kontekstene verkene settes inn i og tolkes i lys av. De naturhistoriske museenes framstillinger av natur både i et nåtidig og et historisk perspektiv, har også fått økt oppmerksomhet de siste årene.

Det inviteres til prosjekter som utforsker hva som foregår når *ting* - gjenstander, bilder, verk, tekst, dokumenter og arkivalier iscenesettes - stilles ut og erfares som utstillinger av konservatorene, arkivarene, pedagogene og publikum. Hva er en utstilling og ikke minst hva er det som gjør en utstilling til en *god* utstilling, for hvem og på hvilke måter?

En utstilling er en krevende sjanger og et helt annen medium enn både teksten og talen. En utstilling er en situasjon, en tilstedeværelse og iscenesettelse i et rom og i en form som helt klart skiller seg fra tekstens og språkets konvensjoner, men som også raskt blir fanget av de samme konvensjonene. Spørsmålet er om det er mulig å komme utenom disse konvensjonene? Og hvilke konsekvenser får eventuelle brudd med utstillingskonvensjonene for institusjonenes relasjoner til sitt publikum? Her trengs det forskning, utprøving og eksperimentering.

5. Budsjet og søknadsfrister

Det er satt av inntil 3,1 mill kr til forskningsmidler. Søknadsfrist 1. september 2010.

6. Hvem kan søke?

Museer og arkiver i Norge kan søke forskningsmidler. Prosjektet må være forankret i ledelsen ved de berørte institusjonene.

7. Krav til søknadene

Søknaden må inneholde:

- Prosjektbeskrivelse (maks 5 sider)
- Bekreftelse fra institusjoner i kunnskapssektoren som det er inngått samarbeid med samt kort beskrivelse av samarbeidets art
- Budsjet og framdriftsplan
- Publisierungsplan, herunder også planlagte innlegg på seminarer og konferanser
- CV og publisierungsliste for deltakerne i prosjektet

Det forutsettes at institusjonen(e) legger egeninnsats inn i prosjektet.

8. Organisering

Forskningssatsingen gjennomføres av ABM-utvikling og Norsk kulturråd. Det er nedsatt en styringsgruppe og en arbeidsgruppe for satsingen. Styringsgruppen består av følgende medlemmer:

- Odd Are Berkaak, professor i sosialantropologi, Universitetet i Oslo og medlem av Kulturrådes FoU-utvalg (styreleder)
- Brita Brenna, førsteamanuensis i museologi, Universitetet i Oslo
- Roger Erlandsen, direktør Akershusmuseet og medlem av Kulturrådets Faglige utvalg for kulturvern
- Randi Ertesvåg, avdelingsdirektør, avdeling for museumsutvikling, ABM-utvikling
- Marit Anne Hauan, direktør Tromsø museum

Arbeidsgruppen består av følgende medlemmer:

- Ellen Aslaksen, forskningsleder Norsk kulturråd
- Inger Johanne Lyngø, prosjektkoordinator Norsk kulturråd
- Liv Ramskjær, seniorrådgiver avdeling for museumsutvikling, ABM-utvikling
- Synne Stavheim, seniorrådgiver, avdeling for arkivutvikling, ABM-utvikling

Adresse:

Norsk kulturråd,
Postboks 101 Sentrum,
0102 Oslo

Telefon: + 47 22 47 83 30.

Faks: +47 22 33 40 42

Kontaktperson:

Inger Johanne Lyngø, telefon 21014323, e-post: inger.johanne.lyngo@kulturrad.no